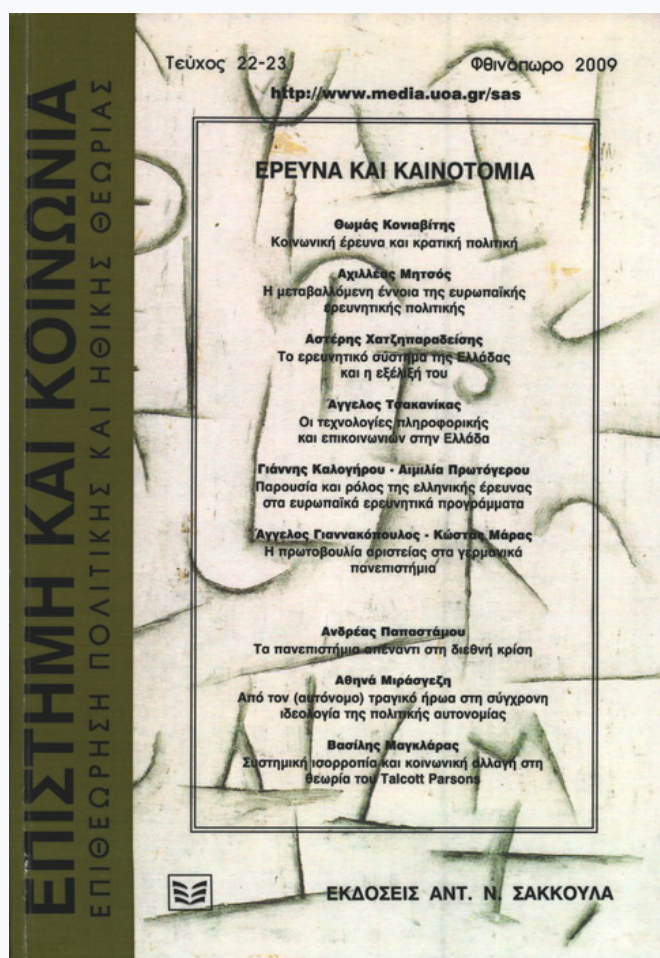

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 23 (2009)

Τόμ. 22-23 (2009): Έρευνα και Καινοτομία

Τα πανεπιστήμια απέναντι στη διεθνή κρίση

Ανδρέας Παπαστάμου

doi: [10.12681/sas.10327](https://doi.org/10.12681/sas.10327)

Copyright © 2016, Ανδρέας Παπαστάμου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπαστάμου Α. (2016). Τα πανεπιστήμια απέναντι στη διεθνή κρίση. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 23, 155–175. <https://doi.org/10.12681/sas.10327>

Τα πανεπιστήμια απέναντι στη διεθνή κρίση

Ανδρέας Παπαστάμου*

*εις την παντελή δικαιοπραγίαν της αρετής τρία δέι συνδράμειν,
φύσιν και λόγον και έθος.
Καλώ δε λόγον την μάθησιν, έθος δε την άσκησιν.*

Πλούταρχος, *Περί παιδων αγωγής*, παρ. 4.

Στη διάρκεια της ιστορίας του, το πανεπιστήμιο ήρθε αντιμέτωπο με κρίσεις που αμφισβητούσαν τον ρόλο του ως μηχανισμού μετάδοσης γνώσεων και διαμόρφωσης ηθικών προτύπων. Μέχρι τον 19^ο αιώνα, στάθηκε με επιτυχία απέναντι στους κυρίαρχους πόλους της εξουσίας –τις εκκλησιαστικές αρχές, τον αυτοκράτορα, τους τοπικούς ηγεμόνες, αλλά και το εθνικό κράτος– με αίτημα τη διασφάλιση της ελεύθερης πρόσβασης στη γνώση και τη διεξαγωγή ανεξάρτητης επιστημονικής έρευνας. Από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η σύνδεση της παιδείας με το οικονομικό σύστημα άνοιξε τον ασκό του Αιόλου. Το άλλοτε αλώβητο από τις οικονομικές κρίσεις πανεπιστήμιο ένιωσε τους κραδασμούς των οικονομικών υφέσεων. Η μαζικοποίηση των σπουδών, προϊόν της ξέφρενης εξειδίκευσης, και οι κρατικές επιδοτήσεις έθεταν νέους όρους στη διαχείριση και την αυτονομία πανεπιστημιακών ιδρυμάτων. Οι οικονομικές κρίσεις των τελευταίων εκατό ετών απείλησαν την ύπαρξη ενός πανάρχαιου θεσμού. Σήμερα, οι προκλήσεις του κόσμου μας ξεπερνούν το στενό όριο του οικονομικού συστήματος και αγγίζουν κάθε πτυχή της διεθνοποιημένης πλέον κοινωνίας: μόλυνση του περιβάλλοντος, μεταναστεύσεις πληθυσμών, υποβάθμιση της ποιότητας της ζωής, συρρίκνωση των πνευματικών αξιών. Ποια θα είναι η μορφή του μελλοντικού πανεπιστημίου; Θα ηττηθεί υπό το κράτος των οικονομικών περιορισμών, θα μεταλλαχθεί σε υποσύστημα της αγοράς ή θα προβάλει νέα πρότυπα αρμονικού κοινωνικού βίου;

---

* Διδάκτωρ του Τμήματος Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης (Μ.Ι.Θ.Ε.) του Πανεπιστημίου Αθηνών. <apapastamos@gmail.com> Ο συγγραφέας οφείλει ιδιαίτερες ευχαριστίες στον καθηγητή Ηλία Κατσούλη για τις πολύτιμες συμβουλές και παρατηρήσεις του κατά τη διάρκεια της συγγραφής του κειμένου.

Εισαγωγή

‘Η μοναδική μορφή χρήσιμης γνώσης πρέπει να ξεκινά με τη συνειδητοποίηση του προβλήματος’, σύμφωνα με τη διατύπωση του Swann (1998: 211-223), έκφραση της αισιόδοξης ερμηνείας της ποπεριανής μεθόδου. Και όπως με στοχαστική ακρίβεια παρουσίασε ο ίδιος ο Popper:

δεν υπάρχει κρίσιμο στάδιο, δίχως ένα προηγούμενο, δογματικό, στο οποίο κάτι, μία προσδοκία, μία κανονικότητα της συμπεριφοράς, σχηματίζεται και είναι η εκκίνηση της διαδικασίας περιορισμού των σφαλμάτων (1976: 51),

υπενθυμίζοντας τη ρήση του Ηρακλείτου ‘είναι γαρ εν το σοφόν επίστασθαι γνώμην, ότεη εκυβέρνησε πάντα δια πάντων’.

Η παιδεία αποτελεί πανάρχαιο μέσο γνώσης, επιβίωσης και ανάπτυξης των πολιτισμών. Πριν από δύομισι χιλιάδες χρόνια η προσπάθεια αυτή έλαβε συστηματικό χαρακτήρα και οργάνωση στο Λύκειο του Αριστοτέλη, όταν η διδασκαλία ξεπέρασε τα μαθηματικά και τη φιλοσοφία και απλώθηκε σε ολόκληρο το πεδίο της γνώσης, με στόχο τη διαμόρφωση ενός ώριμου πολίτη, λογικά σκεπτόμενου και χρήσιμου στην κοινωνία. Από τότε, το οικοδόμημα της γνώσης προσπαθεί να σταθεί σε αρμονική συνέπεια και ακλόνητη λογική με το πανάρχαιο αίτημα, απέναντι στις προκλήσεις της κοινωνικής εξέλιξης. Προκλήσεις πολιτικές, από τον Μεσαίωνα –όταν το πανεπιστήμιο αναζητούσε ταυτότητα μεταξύ αυτοκρατορικής και παπικής εξουσίας, αντιμέτωπο πολλές φορές με τη δυσαρέσκεια της τοπικής κοινωνίας– μέχρι την εποχή των οικονομικών και κοινωνικών αναστατώσεων της βιομηχανικής επανάστασης. Τα νέα ιδρύματα καλλιέργησαν τη διπλωματική τους δεξιότητα, με στόχο την ενίσχυση της διαπραγματευτικής τους ισχύος και της θέσης τους σε μια κοινωνία που άλλαζε. Ακολούθησαν κρίσεις κοινωνικές, όταν η βιομηχανική επανάσταση του 19^{ου} αιώνα δημιουργούσε έναν νέο τύπο κοινωνικής οργάνωσης βασισμένο στη λειτουργία της αγοράς και το πανεπιστήμιο έπρεπε να συνδράμει στην επιστημονική και τεχνολογική πρόοδο. Επιστημονικά εργαστήρια, σύνδεση βιομηχανίας με την εκπαίδευση, εφαρμοσμένη έρευνα, εκδημοκρατισμός και παράλληλα μαζικοποίηση της παιδείας: αυτά ήταν τα νέα όπλα για την κατάκτηση της γνώσης. Στον 20^ο αιώνα, η κρίση, κυρίως οικονομική, απειλούσε το σύνολο των κοινωνικών θεσμών, αφού με την πρόταξη της λειτουργίας της αγοράς, ο οικονομικός χώρος προέβαλλε την εικόνα του στο πεδίο διαμόρφωσης και οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων. Ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης, κυρίαρχος πλέον και στην αγορά εργασίας και το πανεπιστήμιο, προσπαθούσε να προσφέρει λύσεις. Για να φτάσουμε στην εποχή μας, στην αυγή του 21^{ου} αιώνα, αντιμέτωποι με μια κρίση σύνθετη, πολύπτυχη, πολύδιάστατη: οικονομική, ενεργειακή, επιστημονική, περιβαλλοντική και, κυρίως, κρίση αξιών

και ηθικών προτύπων, συνεπώς πολιτική. Ποια είναι η θέση του πανεπιστημίου; Θα προσαρμοσθεί, επιδεικνύοντας τη σοφία της μεσαιωνικής εποχής, μεταστρέφοντας την κρίση σε πρόκληση; Θα αποτελέσει δυναμικό φορέα κοινωνικής αλλαγής, αποδεικνύοντας ότι δεν είναι απλώς μια ρέπλικα της κοινωνίας, όπως έχει επανειλημμένως κατηγορηθεί (είναι γνωστή η ιστορία της αντιπαράθεσης, στην Ευρώπη του Διαφωτισμού, μεταξύ του μαρκησίου Condorcet με τον κόμη Sturt de Tracy); Ή θα καταργηθεί, δίνοντας τη θέση του σε άλλους εκπαιδευτικούς οργανισμούς; Ανεξαρτήτως των εξελίξεων, αιώνιο μέτρο της κοινωνικής προόδου θα παραμείνει η παιδεία αφού, σύμφωνα με το καντιανό πρόταγμα, 'ο άνθρωπος δεν μπορεί να γίνει άνθρωπος, παρά μόνο με τη βοήθειά της'.

Το πανεπιστήμιο διαχρονική πηγή πνευματικής καλλιέργειας

‘Ο οργανισμός αποτελεί κοινωνικό μόρφωμα που συστήνεται για την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων’ (Thomas & Taylor 1974: 38, Silverman 1970: 8). Η επιβίωσή του εξαρτάται από την ικανότητά του να αντιλαμβάνεται τις μεταβολές του περιβάλλοντός του και να διαμορφώνει στρατηγικές επιλογές δράσης. Τούτη είναι η μία πλευρά: η θεώρηση του πανεπιστημίου ως οργανισμού.

Στους μεσαιωνικούς χρόνους, αυτός ο ιδιόμορφος οργανισμός αγωνίστηκε με δύο μεγάλους αντιπάλους, την εκκλησιαστική εξουσία, το *sacerdotium*, και την πολιτική εξουσία, το *regnum*. Τελικά, όχι μόνον άντεξε στις πιέσεις, αλλά αποτέλεσε εφεξής πηγή πνευματικής καλλιέργειας, *universitas litterarum*, μεταλλάχθηκε, προσαρμόσθηκε στις νέες συνθήκες και αναδείχθηκε σε τρίτη μορφή εξουσίας.

Στα ταραγμένα χρόνια της Μεταρρύθμισης, όταν η κοσμική εξουσία αγωνιζόταν να υποκαταστήσει την εκκλησιαστική, πολιτικές και θρησκευτικές συγκρούσεις απείλησαν τα πανεπιστήμια –ακόμη μία πρόκληση για τον νέο θεσμό. Παρότι το μεγαλύτερο μέρος της επιστημονικής επανάστασης έλαβε χώρα εκτός πανεπιστημίων που ήταν προπύργια της σχολαστικής Λογικής, ορισμένοι φωτισμένοι καθηγητές ενστερνίσθηκαν την κοπερνίκεια επανάσταση (Porter 1996: 543). Δύο χώρες του ευρωπαϊκού Βορρά έδειξαν τη νέα πορεία: η νέα επιστημονική σκέψη άνθισε στο γόνιμο περιβάλλον της ολλανδικής ελευθερίας και στην ‘Αθήνα του Βορρά’, τη Σκωτία του Διαφωτισμού.

Και ύστερα ήρθε το εθνικό κράτος: η αλλόκοτη ισχύς του πρωτοεμφανιζόμενου έθνους, σε μια οργανωμένη διοικητική μηχανή με προγραμματισμένες κινήσεις στην υπηρεσία της επικράτησης και αναπαραγωγής του μοντέλου κρατικής ανάπτυξης. Για άλλη μια φορά τα πανεπιστήμια έπρεπε να ανταποκριθούν στο κάλεσμα των καιρών. Η νέα αποστολή συνοψιζόταν σε υπέρβαση των περιορισμένων ορίων διατήρησης και μετάδοσης της αποδεκτής γνώσης, σε διασφάλιση της ελεύθερης πρόσβασης για την αναπαραγωγή των μορφωμένων μελών της

και, κυρίως, στη διεξαγωγή ανεξάρτητης επιστημονικής έρευνας (Perkin 1984: 45-46).

Το επόμενο στοιχείο ήταν δυσκολότερο. Η βιομηχανική επανάσταση ήταν ένα σύνθετο φαινόμενο που σημάδεψε την ευρωπαϊκή κοινωνία και έθεσε διαφορετικές προτεραιότητες σε όλες τις σφαίρες της ανθρώπινης δραστηριότητας. Η ενδυνάμωση του κράτους επανακαθόρισε τον ρόλο του πανεπιστημίου, το οποίο κατέστη δημόσιος φορέας εθνικής ευθύνης και, ως εκ τούτου, η χρηματοδότησή του απόκτησε κρατική νομιμοποίηση. Βεβαίως, τη διαφορετική πορεία των ευρωπαϊκών πανεπιστημίων προσδιόρισαν οι ανόμοιες προσεγγίσεις κρατικής παρέμβασης στον χώρο της ανώτατης εκπαίδευσης στη Βρετανία, τη Γαλλία και τη Γερμανία του 19ου αιώνα. Στη χουμπολντιανή θεώρηση του πανεπιστημίου, η παιδεία, η επιστήμη και η μάθηση υπερείχαν του κράτους σε βάσεις νομοθετικά κατοχυρωμένης εκπαιδευτικής ανεξαρτησίας (Πυργιωτάκης 2004). Αντίθετα, στο ναπολεόντειο πρότυπο, το πανεπιστήμιο αποτελούσε μηχανισμό διασφάλισης αξιοκρατίας του δημόσιου βίου, πολιτικής ενότητας και σταθερότητας του κράτους. Η γνώση, στο γαλλικό αυτοκρατορικό πανεπιστήμιο, δεν υπήρξε επιγέννημα αφηρημένων στοχασμών ανεξάρτητων από την κρατική οντότητα, αλλά όρος έκφρασης της εξουσίας του (Cardwell 1994: 183). Στη Βρετανία, το σύστημα ανώτατης εκπαίδευσης δεν οικοδομήθηκε αρχικά σε ευκρινώς σχηματισμένη λογική. Όμως, μετά τις Διεθνείς Εκθέσεις στο Crystal Palace (1851) και το Παρίσι (1867), απέναντι στην πρόκληση του διεθνούς βιομηχανικού ανταγωνισμού, οι βρετανικές κυβερνήσεις θεώρησαν ασφαλές και αποτελεσματικό κριτήριο την κρατική παρέμβαση (Ashby 1967). Οι τάσεις είχαν πλέον διαμορφωθεί και το πανεπιστήμιο βρισκόταν μεταξύ των δύο μεγάλων δυνάμεων της εποχής, της αγοράς και του κράτους.

Στην αυγή του 20^{ου} αιώνα, δύο νέα ζητήματα, με πολιτικά παρεπόμενα, έθεταν καινούρια διλήμματα στην ηγεσία των πανεπιστημίων. Πρώτον, ποια ήταν τα όρια της κρατικής παρέμβασης στην ακαδημαϊκή κοινότητα; Η διεθνοποίηση του ανταγωνισμού απλοποιούσε το ζήτημα των χρηματοδοτήσεων της επιστημονικής έρευνας, αλλά απειλούσε την ανεξαρτησία της επιστήμης και της ακαδημαϊκής ελευθερίας. Δεύτερον, η ενίσχυση της ζήτησης εξειδικευμένης επαγγελματικής εκπαίδευσης, εξυπηρετούσε οικονομικούς και κοινωνικούς στόχους, το αίτημα της θεωρητικής παιδείας όμως πρόβαλλε αδυσώπητο. Ειδάλλως, η ρουτίνα θα στραγγάλιζε την καινοτομία. Και σε ένα τέτοιο πλαίσιο, ποια έπρεπε να είναι η μορφή της εκπαίδευσης; Γενικού περιεχομένου ή εξειδικευμένα μαθήματα; Κλασική παιδεία ή επαγγελματική εκπαίδευση; Διεξαγωγή της επιστημονικής έρευνας εντός ή εκτός του πανεπιστημίου; Και το αντικείμενό της να είναι αμιγώς θεωρητικό ή να περιέχει πρακτικές εφαρμογές στις νέες επιχειρήσεις της βιομηχανικής

κοινωνίας; Η διδασκαλία να περιορίζεται στην αντικειμενική περιγραφή των γεγονότων ή να αποσκοπεί στην προαγωγή ηθικών αξιών των φοιτητών; Τέλος, οι διδάσκοντες όφειλαν να τηρούν ουδετερότητα δημοσίου λειτουργού ή μήπως η ιδιότητά τους να συμμετέχουν στο κοινωνικό γίγνεσθαι (η Γαλλική Επανάσταση ήταν πλέον παρούσα σε κάθε εκδήλωση της ευρωπαϊκής κοινωνίας) νομιμοποιούσε την άσκηση κοινωνικής κριτικής;

Στον 21ο αιώνα, σε μια κοινωνία πολύπλοκη, με ακόμη ταχύτερους ρυθμούς τεχνολογικής προόδου, όπου η καταστροφή του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος υποβιβάζει συνεχώς την ποιότητα διαβίωσης του πληθυσμού, η ουσία των ερωτημάτων προβάλλει αδυσώπητη: είναι οι κρίσεις γέννημα του ίδιου μηχανισμού που δημιουργεί την ευημερία; Και σε μια διεθνοποιημένη αγορά, με πλήθος αλληλεξαρτήσεων σε κάθε πτυχή της κοινωνικής οργάνωσης, ποια είναι η θέση του πανεπιστημίου;

Οικονομικές κρίσεις και πανεπιστήμια. Από τον 17^ο στον 19^ο αιώνα

Η πρώτη σοβαρή, μεγάλης κλίμακας, οικονομική κρίση χρονολογείται από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα και έχει τις ρίζες της στην ανθρώπινη ματαιοδοξία. Το 1539, ο διάσημος βοτανολόγος του πανεπιστημίου του Leiden, Carolus Clusius, ξεκίνησε την καλλιέργεια ενός φυτού που θα έδινε το όνομά του στην πρώτη διεθνή κερδοσκοπική κρίση (Kindleberger 1984: 215, Shiller 2005: 83). Οι απότομες μεταβολές στην τιμή της τουλίπας ήταν η τελευταία σκηνή στο έργο της ξέφρενης αύξησης της προσφοράς του χρήματος και της καλλιέργειας παράλογων επενδυτικών προσδοκιών. Σύμφωνα με τον Galbraith, 'ήταν το πρώτο μάθημα ηθικής σε μια διεθνοποιημένη οικονομία' (Goldgar 2007: 314, Galbraith 1990: 34, Malkiel 2007: 35-38). Όμως, τα πανεπιστήμια έμειναν ανέπαφα. Η λειτουργία τους καθοριζόταν από τις πολιτικές συνθήκες της Ολλανδικής Δημοκρατίας που εξασφάλιζαν πνευματική ελευθερία και αυτονομία στην επιστημονική έρευνα (Pyenson, & Pyenson-Sheets 1999: 51). Στο πανεπιστήμιο του Leiden, μια ομάδα φιλελευθέρων επιστημόνων¹ (Juriaanse 1965, Ostreich 1956) εφάρμοζε καινοτόμες ιδέες στην εκπαιδευτική διαδικασία, με τη συνδρομή της αστικής τάξης και του κράτους. Η σύνδεση της διδασκαλίας με την έρευνα, η υποχρέωση περάτωσης βασικών σπουδών πριν από την ειδικευση, η ίδρυση νέων πανεπιστημιακών εδρών σε νέα επιστημονικά πεδία, η υιοθέτηση συστήματος αυστηρών εξετάσεων για την αξιολόγηση της επίδοσης των φοιτητών, η δημιουργία υψηλού επιπέδου εγκαταστάσεων έρευνας μεταξύ των οποίων και εργαστήρια χημείας, βοτανικοί κήποι² και κλινικές σε νοσοκομεία (Crombie & Hoskin 1970: 43-44) συνέθεταν το νέο τοπίο. Οι φωτισμένοι μαθητές του Leiden μεταλαμπάδευσαν τα πορίσματα των σύγχρονων

θετικών επιστημών στα πανεπιστήμια της Βιέννης, του Göttingen, του Αγίου Ανδρέα, της Γλασκώβης, του Aberdeen και του Εδιμβούργου.

Η πτώχευση των μεγάλων αμερικανικών τραπεζών το 1819 υπήρξε η πρώτη μεγάλη χρηματοπιστωτική κρίση στις ΗΠΑ, μετά την ύφεση του 1780 που είχε οδηγήσει στην έκδοση του δολαρίου και ίσως έμμεσα στο αίτημα συνταγματικής προστασίας (Morris 1987). Μια κρίση που έπληξε όλους τους κλάδους της οικονομίας: κατασχέσεις ενυπόθηκων ακινήτων, περιορισμός της αγροτικής παραγωγής και της μεταποίησης και, κυρίως, ενίσχυση της ανεργίας. Όμως, τα αμερικανικά πανεπιστήμια έμειναν αλώβητα. Τα νέα ιδρύματα, που είχαν ακολουθήσει τα πρότυπα της Οξφόρδης και του Cambridge, υποδέχονταν με θέρμη τις νέες ιδέες του σκοτικού Διαφωτισμού και επέκτειναν τη δράση τους: ιδιωτικοποίηση του Harvard (Story 1980), ανάπτυξη του Yale (ίδρυση της Ιατρικής Σχολής το 1810, της Θεολογικής Σχολής το 1822 και της Νομικής Σχολής το 1843) (Pierson 1988) και του πανεπιστημίου της Pennsylvania, ενώ η πλούσια οικογένεια των Brown χρηματοδοτούσε τη λειτουργία του κολεγίου στο Rhode Island (μετέπειτα πανεπιστήμιο Brown). Όσα προβλήματα αντιμετώπιζαν τα υπόλοιπα αμερικανικά πανεπιστήμια δεν είχαν τις ρίζες τους στην οικονομική κρίση, αλλά σε εσωτερικές διαμάχες (όπως στο King's College –μετέπειτα Πανεπιστήμιο Columbia– με τις διαδηλώσεις των φοιτητών το 1811) και σε συγκρούσεις με τις πολιτειακές αρχές (όπως στο Κολέγιο Dartmouth το 1816).

Παρόμοια κατάσταση και στην Ευρώπη. Στην Αγγλία, η πεισματική εμμονή της Οξφόρδης και του Cambridge σε μαθήματα θεολογίας και φιλοσοφίας, αποκομμένων από τις νέες προκλήσεις της βιομηχανικής εποχής, δεν οφειλόταν σε οικονομικές κρίσεις αλλά αποκλειστικά στην εσφαλμένη αντίληψη των πανεπιστημιακών αρχών για την πορεία της κοινωνίας. Απομονωμένα από τα νέα αστικά κέντρα, τα προπύργια της βιομηχανικής επανάστασης, και απρόθυμα να αντληθούν τις νέες συνθήκες της εποχής διατηρούσαν τα απαρχαιωμένα προγράμματα σπουδών τους (Anderson 1961: 288). Έτσι, τα ανήσυχα πνεύματα της επιστήμης, *virtuosi* και *dilettanti*, ιδιαίτερα προικισμένα για να εγκλεισθούν στον παραδοσιακό χώρο του σχολαστικισμού, στράφηκαν εκτός των ορίων των πανεπιστημίων. Οι ακαδημίες και οι επιστημονικές εταιρείες αποτέλεσαν εφεξής εστία πνευματικότητας και η διάδοση της γνώσης ενισχύθηκε μέσω έκδοσης εξειδικευμένων περιοδικών, δελτίων επιστημονικής έρευνας, οργάνωσης διαλέξεων, επίδειξης πειραμάτων και απονομής βραβείων σε φερέλπιδες επιστήμονες. Στη Γερμανία, το πανεπιστήμιο του Humboldt έδειχνε τον δρόμο: τη χρησιμότητα ενός παιδαγωγικού προτύπου με όραμα την ολόπλευρη καλλιέργεια του ανθρώπου, με μοναξιά και ελευθερία (*Einsamkeit und Freiheit*) και με οδηγό την ενότητα της έρευνας με τη διδασκαλία (*Einheit von Forschung und Lehre*) (Πουργιώτάκης

2004). Η ψήφιση του μεταρρυθμιστικού νόμου [Reform Act] το 1832 από τους Whigs εγκαίνιασε το δεύτερο κύμα 'επιθέσεων' της αστικής τάξης εν μέσω γενικευμένης αντίστασης της Βουλής των Λόρδων. Ο νόμος αφαιρούσε εκλογική δύναμη από αριστοκρατικές περιοχές γαιοκτημόνων προς όφελος των μεγάλων αστικών κέντρων, λίκνων της βιομηχανικής επανάστασης. Η θεωρία του ωφελιμισμού έβρισκε γόνιμο έδαφος στην ίδια την κυβέρνηση.

Η νίκη των Whigs, απελευθέρωσε ένα χείμαρρο μεταρρυθμιστικών απειλών των προνομίων του παραδοσιακού πανεπιστημίου, υπενθυμίζοντας τη σφοδρή σύγκρουση της Οξφόρδης με τους ανερχόμενους Whigs, στα πρώτα χρόνια της Αννοβεριανής περιόδου (Ward 1965: 80).

Σε αυτές τις συνθήκες και ανεξαρτήτως των οικονομικών κρίσεων ιδρύθηκε το University College του Λονδίνου [UCL], πιστό στην παράδοση των σκοτικών πανεπιστημίων, που πρόσφερε ένα ευρύ φάσμα μαθημάτων, παραδοσιακών αλλά και σύγχρονων (φυσικών και κοινωνικών επιστημών, ιατρικής, αρχιτεκτονικής, νομικής και μηχανολογίας) με στόχο να προσελκύσει τους γόνους της αστικής τάξης. Παράλληλη πορεία και στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού, στο πανεπιστήμιο που ίδρυσε ο Thomas Jefferson στη Βιρτζίνια των ΗΠΑ. Οι οικονομικές κρίσεις δεν είχαν επηρεάσει την πρόοδο της επιστήμης. Στην Αγγλία, το παράδειγμα του πανεπιστημίου του Λονδίνου, αλλά και το γερμανικό πρότυπο του χουμπολντιανού πανεπιστημίου ενέπνευσε παρόμοιες πρωτοβουλίες με την ίδρυση πανεπιστημίων στα μεγάλα εμπορικά κέντρα: Birmingham, Bristol, Leeds, Liverpool, Manchester και Sheffield.

Πολλές φορές, μετά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, οι χρηματιστηριακές κρίσεις αναστάτωσαν την ανερχόμενη οικονομία της Δύσης και, σε ορισμένες περιπτώσεις, οδήγησαν και σε οικονομική ύφεση (όπως ο πανικός της 9^{ης} Μαΐου 1873, πρελούδιο της Μεγάλης Ύφεσης στις ΗΠΑ και την Ευρώπη), αλλά ποτέ δεν απείλησαν τη λειτουργία των πανεπιστημίων. Ο πανικός του 1857, η πτώχευση της λονδρέζικης τράπεζας Overend & Gurney το 1866, η 'Μαύρη Παρασκευή' στις 24 Σεπτεμβρίου 1869, το κραχ του πανεπιστημίου των Παρισίων στις 19 Ιανουαρίου 1882, ο πανικός του 1884, η κρίση της βρετανικής τράπεζας Barings το 1890 και ο πανικός του 1896, ήταν το τίμημα της ταχείας ανάπτυξης και διεθνοποίησης των κεφαλαιαγορών, ποτέ όμως δεν επέδρασαν στην ανάπτυξη των πανεπιστημίων ούτε αμφισβήτησαν την αξία της πανεπιστημιακής παιδείας. Γιατί; Μέχρι τότε, το πανεπιστήμιο δεν είχε ενσωματωθεί πλήρως στο οικονομικό σύστημα της αγοράς. Από το 1790 μέχρι τη δεκαετία του 1930, ο αριθμός των ευρωπαϊκών πανεπιστημίων αυξήθηκε από 143 σε 308, όπως αυξήθηκε και ο αριθμός των φοιτητών στην Ευρώπη, από 80.000 σε 600.000 (ή σε 800.000, αν υπολογίσουμε και το ευρωπαϊκό τμήμα της Σοβιετικής Ένωσης) (Charle 1992: 74).

Οικονομικές κρίσεις και πανεπιστήμια στον 20^ο αιώνα

Ο εκδημοκρατισμός της κοινωνίας και η έντονη αστικοποίηση οδήγησαν σε αύξηση των εγγραφών, με επιπτώσεις στην αυτονομία και την αυτοδιαχείριση των πανεπιστημίων. Οι 'καθηδρικοί ναοί' της γνώσης δεν μπορούσαν πλέον να στεγάσουν τον υψηλό αριθμό των φοιτητών. Η οικονομική διαχείριση των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων κατέστη πολύπλοκη διαδικασία, ενώ οι κρατικές επιδοτήσεις απειλούσαν την αυτονομία τους. Ο φαύλος κύκλος είχε ξεκινήσει, όχι από τις οικονομικές κρίσεις αλλά από την ίδια τη φύση της πανεπιστημιακής παιδείας σε μια σύγχρονη και δημοκρατική κοινωνία με αυξανόμενο τον ρόλο του κράτους. Ο διορισμός διδακτικού προσωπικού και η ανάπτυξη διοικητικών δομών πρόβαλλαν την αλληλεξάρτηση εκπαιδευτικών και διοικητικών αξιών, γνώσης και ιεραρχικής διάρθρωσης, ελευθερίας ερευνητικής δράσης και γραφειοκρατικών ρυθμίσεων (Becher 1989). Η οικονομική κρίση μεταφραζόταν πλέον σε περιορισμό των δημοσίων δαπανών για την εκπαίδευση, δηλαδή μικρότερα κονδύλια για αμοιβές καθηγητών, επιστημονική έρευνα και διοικητική διαχείριση. Ταυτόχρονα, έπληττε το εισόδημα των φοιτητών με ό,τι τούτο συνεπαγόταν για την αποτελεσματική λειτουργία ενός οργανισμού που μετέχει ενεργά στα κοινωνικά δρώμενα.

Από την άλλη πλευρά, η τεχνολογία προσόδευε και δημιουργούσε νέες προκλήσεις, ενώ η λειτουργία της αγοράς ενίσχυε την επιχειρηματική δράση και αναδείκνυε την ικανοποίηση της ζήτησης εκπαιδευτικών υπηρεσιών σε πρώτιστο μέλημα της πανεπιστημιακής κοινότητας (Rhoades 1995: 17-30). Η εξειδίκευση της εκπαίδευσης συνδέθηκε με την οικονομική ανάπτυξη, ενώ η δημόσια εικόνα των πανεπιστημίων βελτιώθηκε, ακόμη και σε χαλεπούς καιρούς, όπως κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης του 1930. Σε εποχές κρίσης, η κοινωνία στρεφόταν πλέον στην εξειδίκευση της γνώσης. Γιατί; Η οικονομία της αγοράς είχε κατακλύσει τον χώρο των κοινωνικών σχέσεων, των εθίμων, της παράδοσης και των ηθικών προτύπων. Καθετί είχε οικονομική αξία, αποτελούσε προϊόν προς διαπραγμάτευση και παράλληλα το πολύπλοκο οικονομικό σύστημα απαιτούσε εξειδικευμένα στελέχη, σύνθετα συστήματα οργάνωσης και διαχείρισης και συνεπώς υψηλό επίπεδο ειδικών γνώσεων. Το πανεπιστήμιο μεταλλασσόταν σε φορέα οικονομικής ανάπτυξης.

Ο 20^{ος} αιώνας ξεκίνησε με μία ακόμη χρηματιστηριακή κρίση. Η δολοφονία του αμερικανού προέδρου McKinley, το 1901, τάρaxε την αγορά και οδήγησε σε χρηματιστηριακό πανικό που σημάδεψε την αμερικανική οικονομία για τρία χρόνια. Παρόμοιες εξελίξεις είχαμε στις ΗΠΑ και το 1907, όταν κύματα τραπεζικών πτωχεύσεων στραγγάλισαν την αγορά και οδήγησαν σε χρηματιστηριακό κραχ, συρρίκνωση της βιομηχανικής παραγωγής κατά 11%, μείωση των εισαγω-

γών κατά 26% και αύξηση της ανεργίας από 3% σε 8%, αποθαρρύνοντας τον ερχομό των ξένων μεταναστών στη Νέα Ήπειρο (Bruner & Carr 2007: 141-142). Ποιος ήταν ο ρόλος της πανεπιστημιακής παιδείας; Το 1912, κατά την κατάθεσή του στην Επιτροπή Ρυζο, που είχε συσταθεί για τη διερεύνησης της κρίσης του 1907, ο J.P. Morgan τόνισε την αξία της εμπιστοσύνης για την εύρυθμη λειτουργία του οικονομικού συστήματος. 'Όλα τα χρήματα του κόσμου δεν φτάνουν για να αγοράσουν την εμπιστοσύνη [...] ο χαρακτήρας του ανθρώπου είναι υπεράνω χρημάτων και ιδιοκτησίας', είπε ο γηραιός δισεκατομμυριούχος στον Samuel Untermyer (Bruner & Carr 2007: 183). Το μεγαλύτερο θύμα της κρίσης του 1907 ήταν η απώλεια της εμπιστοσύνης και μεταξύ των στόχων της πανεπιστημιακής παιδείας έπρεπε να είναι και η ενστάλαξη ηθικών αρχών στους φοιτητές. Η πρόταξη των αρετών της αυτοπεποίθησης, της ηγεσίας και της λήψης ορθολογικών αποφάσεων, που επιδίωκε η πανεπιστημιακή παιδεία, έθετε τις βάσεις μιας πετυχημένης επιχειρηματικής δράσης (Berghoff 1990: 153).

Τα επόμενα χρόνια χαρακτηρίστηκαν από πολιτικό αναβρασμό, που έγινε και αιματηρός με την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Για πολλούς ερευνητές, αλλά και πολιτικούς, η παρατεταμένη φθίνουσα πορεία της βρετανικής οικονομίας μέχρι τις αρχές του πολέμου (Landes 1969/1972: 344, Wrigley 1986) αποδόθηκε στην καθυστέρηση της διάδοσης των θετικών επιστημών (Edgerton 1996). Τα πανεπιστήμια έπρεπε να ενισχυθούν.

Δέκα χρόνια αργότερα, ξέσπασε η μεγαλύτερη οικονομική κρίση του 20^{ου} αιώνα. Την Πέμπτη 24 Οκτωβρίου 1929 κατάρρευσε το Χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης με επιπτώσεις σε ολόκληρο τον κόσμο. Το 50% της αμερικανικής οικονομίας εξαφανίστηκε και το 30% του εργατικού δυναμικού της χώρας έχασε την εργασία του. Η Μεγάλη Ύφεση που ακολούθησε τροφοδότησε πολύχρονες συζητήσεις στην ακαδημαϊκή κοινότητα και έθεσε νέους πολιτικούς προσανατολισμούς. Στην προσπάθειά τους να προβλέπουν με ακρίβεια την εκδήλωση των οικονομικών κρίσεων και να τις αντιμετωπίζουν έγκαιρα, οι οικονομολόγοι υιοθέτησαν την κεϋνσιανή συνταγή, δηλαδή αύξηση των δημοσίων δαπανών και κατασκευάσαν πολύπλοκα οικονομετρικά υποδείγματα, παρά τις προειδοποιήσεις του ίδιου Keynes για τα όρια της εφαρμογής των μαθηματικών στην οικονομία (Moggridge 1992: 621-3). Η εποχή της οικονομετρίας και των σύνθετων μαθηματικών εξισώσεων είχε ξεκινήσει και μαζί της το πολιτικό πρόγραμμα της σχεδιασμένης οικονομίας! Για άλλη μία φορά τα πανεπιστήμια είχαν βγει κερδοσμένα: ενίσχυση των θετικών επιστημών, δημιουργία νέων εδρών και αύξηση των εγγραφών.

Ακολούθησε, η οικονομική ύφεση στις ΗΠΑ το 1937, το βρετανικό χρηματιστηριακό κραχ του 1973 και η εκδήλωση των δύο πετρελαϊκών κρίσεων, το 1973 και το 1979. Στη δεκαετία του 1980: η χρηματιστηριακή κρίση του 1982, το αμερι-

κανικό οικονομικό σκάνδαλο του 1985 (US Savings and Loan Scandal), η Μαύρη Δευτέρα της 19ης Οκτωβρίου 1987 και το χρηματιστηριακό κραχ του Οκτωβρίου 1989. Τη δεκαετία του 1990: η 'φούσκα' των ακινήτων στην Ιαπωνία που σημάδεψε την οικονομία της χώρας για δεκατρία χρόνια, η Μαύρη Τετάρτη του 1992 στη Βρετανία, η ασιατική χρηματοπιστωτική κρίση του 1997, η πτώχευση του επενδυτικού fund Long-Term Capital Market το 1998 (ειρωνεία της τύχης: είχε ιδρυθεί από τους οικονομολόγους νομπελίστες Myron Scholes και Robert Merton) και η ρωσική χρηματοπιστωτική κρίση του ιδίου έτους.

Εντούτοις, και εκείνα τα δύσκολα χρόνια, η πίστη στην πανεπιστημιακή παιδεία δεν κλονίστηκε. Σύμφωνα με τον William Bowen (1979: 4), πρόεδρο του αμερικανικού πανεπιστημίου Princeton: 'Από το 1929 μέχρι σήμερα, η συμβολή της πνευματικής προόδου στον ρυθμό αύξησης του εθνικού εισοδήματος των ΗΠΑ, υπολογίζεται σε πάνω από 30%'. 'Οι κυβερνήσεις διατηρούν τις ελπίδες τους πως η επιστημονική ανακάλυψη θα μας απαλλάξει από την παγκόσμια ύφεση', δήλωνε το 1983 ο sir Edward Parkes, πρόεδρος της Επιτροπής Πρυτάνεων των βρετανικών πανεπιστημίων (1983: 20). Το 1984 ο Robin Marris, καθηγητής οικονομικών στο πανεπιστήμιο του Λονδίνου, εξήρε 'το ύψος των οικονομικών αποδόσεων της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης' (1984: 14-15). Την πάγια θέση της βρετανικής κυβέρνησης εξέφραζε και η Έκθεση του 1985: 'Ομόφωνα αναγνωρίζουμε την επενδυτική αξία της συμβολής της διδασκαλίας, έρευνας και λοιπών πανεπιστημιακών δραστηριοτήτων στην κοινωνία' (Cmnd. 9524 Green Paper 1985).

Η απάντηση των πανεπιστημίων στην πολυδιάστατη κρίση του 21^{ου} αιώνα

Η πτώχευση των εταιρειών ηλεκτρονικού εμπορίου τον Μάρτιο του 2000 (dot-com bubble burst) οδήγησε σε τριετή οικονομική ύφεση. Οι οικονομικές επιπτώσεις της τρομοκρατικής επίθεσης της 11ης Σεπτεμβρίου 2001, η απότομη πτώση του κινεζικού χρηματιστηριακού δείκτη στις 27 Φεβρουαρίου 2007 και τώρα η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008 αποτελούν συμπτώματα ενός χρηματοπιστωτικού συστήματος που υποφέρει. Για πρώτη φορά, μετά από πολλές δεκαετίες, το διεθνές εμπόριο παρουσιάζει σημεία κάμψης (World Bank 2009).

Η αντίδραση των πανεπιστημίων στην οικονομική κρίση έχει διπλή όψη: από τη μία πλευρά, μια απαισιόδοξη και μάλλον κοντόφθαλμη αντιμετώπιση της κρίσης, που υπαγορεύει περικοπές δαπανών, δηλαδή συρρίκνωση των πανεπιστημιακών προγραμμάτων· και, από την άλλη, η θετική, η αισιόδοξη αντίδραση, με όραμα και μακροπρόθεσμα οφέλη, με την αξιοποίηση της οικονομίας της γνώσης και την ανάδειξη του ρόλου των πανεπιστημίων στην οικονομική ανάπτυξη.

Τα παραδείγματα της πρώτης τάξης αφθονούν. Στις ΗΠΑ, πολλά πανεπιστήμια οδηγούνται σε περιορισμό των εγγραφών και ματαίωση των ερευνητικών προγραμμάτων τους. Πριν από λίγους μήνες, το πολιτειακό πανεπιστήμιο της Καλιφόρνιας, το μεγαλύτερο ίδρυμα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στις ΗΠΑ, με πάνω από 450.000 φοιτητές, ανακοίνωσε περικοπές στις εγγραφές νέων φοιτητών. Το Dartmouth College, ένα από τα παλαιότερα αμερικανικά πανεπιστήμια, αποφάσισε μείωση δαπανών κατά 10% (δηλαδή, κατά 40 εκατομμύρια δολάρια) για την επόμενη διετία η οποία ενδέχεται να οδηγήσει και σε απολύσεις προσωπικού. Σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα του MeritAid.com, σε δείγμα 2.500 χιλιάδων υποψηφίων φοιτητών, το 57% απάντησε ότι το κόστος επιδρά αποφασιστικά στην επιλογή του κατάλληλου πανεπιστημίου. Πολλές οικογένειες στις ΗΠΑ, καταφεύγουν πλέον στη φθηνή λύση των δημοσίων πανεπιστημίων για την εκπαίδευση των παιδιών τους (<http://www.mcclatchydc.com>). Πρόσφατα, το πανεπιστήμιο της Florida κατήργησε 430 θέσεις εργασίας, μείωσε τον αριθμό των φοιτητών και αύξησε τα διδάκτρα κατά 15%. Ακόμη και το Harvard, με κληροδότημα συνολικής περιουσίας πάνω από 36 δισεκατομμύρια δολάρια, δεν μένει αλώβητο από τις σεισμικές δονήσεις της χρηματοπιστωτικής κρίσης και ανακοίνωσε περικοπές δαπανών (*The Harvard Crimson* 2009). Παρόμοια είναι και κατάσταση στη Ευρώπη, όπου αν και τα πανεπιστήμια σε ορισμένες χώρες δεν έχουν ακόμη υποστεί τις επιδράσεις της οικονομικής κρίσης (Νορβηγία), εντούτοις η πλειοψηφία τους αντιμετωπίζει προβλήματα από τις περικοπές στους κρατικούς προϋπολογισμούς (Ουγγαρία, Ιταλία, Λιθουανία και Πολωνία). Τα βρετανικά πανεπιστήμια έχουν ήδη ξεκινήσει διαφημιστικές καμπάνιες για την προώθηση του ρόλου τους στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας, ενώ η αυστριακή κυβέρνηση πάγωσε το πρόγραμμα χρηματοδότησης της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Η γνώση είναι βασικός παράγοντας της οικονομικής και κοινωνικής ζωής, αλλά τα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια φαίνεται ότι το έχουν ξεχάσει [...] μόνο δύο βρίσκονται στον κατάλογο των καλύτερων πανεπιστημίων του κόσμου,

δηλώνει ο Richard Lambert (γενικός διευθυντής της Συνομοσπονδίας της Βρετανικής Βιομηχανίας [CBI], πρώην εκδότης των *Financial Times* και πρότανης του πανεπιστημίου του Warwick) σε πρόσφατα εκδοθείσα μελέτη του με τίτλο *The Future of European Universities*. Η Ελλάδα δεν ξεφεύγει από την κατάσταση. Σύμφωνα με πρόσφατα στοιχεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά και του ισπανικού οργανισμού CSIC [Consejo Superior de Investigaciones Científicas, οργανισμός που υπάγεται στο ισπανικό υπουργείο Παιδείας και θεωρείται από τους πλέον αξιόπιστους, στον τομέα της αξιολόγησης των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων στην Ευρώπη], οι πόροι για την πανεπιστημιακή εκπαίδευση στην Ελλάδα συρρικνώνονται, ενώ η έρευνα περιθωριοποιείται. Ο Lambert προτείνει αύξηση των δαπανών

για την έρευνα, βελτίωση της ποιότητας της διδασκαλίας, ενίσχυση των διασυνδέσεων της παιδείας με τις επιχειρήσεις και διασφάλιση της ακαδημαϊκής αυτονομίας. Η οικονομική κρίση δεν έχει εθνική ταυτότητα. Το πανεπιστήμιο, όπως και όλοι οι φορείς της κοινωνικής ζωής, βρίσκεται σε κίνδυνο.

Τα παραδείγματα για τη δεύτερη, περισσότερο δημιουργική, θέση που προσανατολίζεται στην ενίσχυση του ρόλου των πανεπιστημίων για την υπέρβαση της οικονομικής κρίσης είναι λιγότερα. Σε πρόσφατη έρευνά της, η αμερικάνικη εταιρεία Appleaseed αποδεικνύει τη θετική επίδραση της λειτουργίας του Harvard στην τοπική οικονομία: προσέλκυση εκατοντάδων εκατομμυρίων δολαρίων για τη διεξαγωγή επιστημονικής έρευνας που, με τη σειρά της, όχι μόνον δημιουργεί εκατοντάδες θέσεις εργασίας αλλά και τροφοδοτεί την τοπική οικονομική δραστηριότητα με 4,8 δισεκατομμύρια δολάρια ετησίως (Harvard Report 2009). Σύμφωνα με την Drew Faust, πρόεδρο του Harvard:

Όλα τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της ευρύτερης περιοχής της Μασαχουσέτης, συνιστούν παντοδύναμη μηχανή προώθησης καινοτόμων δράσεων. Παρότι η οικονομική κρίση θέτει σε αμφισβήτηση τις παραδοσιακές σχέσεις του κράτους με τις επιχειρήσεις και τα εργατικά συνδικάτα, υπάρχει φως. Μόνον εάν αντιληφθούμε ότι όλοι μας έχουμε κοινό μέλλον, μόνον τότε μπορούμε να ξεφύγουμε από τη δύσκολη κατάσταση και να φανούμε πραγματικά χρήσιμοι στην τοπική κοινότητα και στη χώρα μας (*The Harvard Crimson*).

Το 2003, όταν η οικονομική κρίση, μικρότερη σε μέγεθος και προσανατολισμένη μάλλον στον κλάδο των ηλεκτρονικών υπολογιστών, μάστιζε τη χώρα, το Harvard έδειχνε τον δρόμο, συμβάλλοντας στην αύξηση των θέσεων εργασίας κατά 5,7%! (Harvard Report 2009). Εξαιρέσεις υπάρχουν και στην Ευρώπη, με τις κυβερνήσεις της Δανίας, της Γαλλίας, της Ελβετίας και της Γερμανίας να ανακοινώνουν αυξήσεις των δημοσίων δαπανών για την ανώτατη εκπαίδευση. Τον Απρίλιο του 2009, κατά τη διάρκεια της Συνόδου των υπουργών Παιδείας της Ευρώπης, η Ένωση των Ευρωπαϊκών Πανεπιστημίων παρουσίασε τη Διακήρυξη της Πράγας, σύμφωνα με την οποία

αναγνωρίζεται ο ρόλος των πανεπιστημίων για την υπέρβαση της οικονομικής κρίσης, υπό τον όρο σαφούς πολιτικής δέσμευσης για περαιτέρω επενδύσεις στην εκπαίδευση και την επιστημονική έρευνα [...] διότι η Ευρώπη δεν έχει την πολυτέλεια να χάσει μια ολόκληρη γενιά προικισμένων φοιτητών και επιστημόνων, κάτι που θα έχει δυσμενείς επιπτώσεις στην έρευνα και την καινοτομία,

και υπενθύμιζε προγραμματισμένους στόχους όπως στη Βαρκελώνη για διάθεση του 3% του ΑΕΠ στην επιστημονική έρευνα και από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για διάθεση του 2% του ΑΕΠ στην ανάπτυξη της ανώτατης εκπαίδευσης

(European Universities Association Newsletter 2009). Η συνταγή της Ένωσης των Ευρωπαϊκών Πανεπιστημίων είναι σαφής:

1. διεύρυνση των δυνατοτήτων πρόσβασης του πληθυσμού σε πανεπιστημιακά προγράμματα·
2. βελτίωση των όρων επαγγελματικής σταδιοδρομίας των ερευνητών·
3. παροχή καινοτόμων εκπαιδευτικών προγραμμάτων·
4. ενίσχυση της αυτονομίας των πανεπιστημίων·
5. αύξηση των εσόδων των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων μέσω μεγαλύτερης διαφοροποίησης των πόρων τους·
6. βελτίωση της ποιότητας σπουδών και έρευνας και, κυρίως, μεγαλύτερη διαφάνεια·
7. προώθηση των διεθνών προγραμμάτων εκπαίδευσης και έρευνας·
8. ενίσχυση της κινητικότητας των φοιτητών και των καθηγητών· και
9. ανάπτυξη εταιρικών σχημάτων συνεργασίας.

Όμως, η κρίση δεν είναι μόνον οικονομική. Η αύξηση της τιμής του πετρελαίου τροφοδοτεί την ενεργειακή κρίση³ και τα τρόφιμα γίνονται ακριβότερα.⁴ Πρόκειται για κρίση οικονομική, ενεργειακή, διατροφική και κυρίως κοινωνική, αφού η ανεργία καλπάζει σε μηνιαία πλέον βάση (International Labour Organization 2009), ενώ το χάσμα μεταξύ αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών βαθαίνει⁵ και οι αντοχές του φυσικού περιβάλλοντος αγγίζουν τα όριά τους (UNDP 2008, Stern 2007, Sukhdev 2008).⁶

Η εμπειρία μας στην Ευρώπη, μας δείχνει ότι η ελευθερία, η οικονομική πρόοδος και η κοινωνική δικαιοσύνη είτε συμβαδίζουν ή καμία από αυτές δεν μπορεί να ανθίσει μόνη της [...] και τούτες οι αξίες θα βοηθήσουν την Ευρώπη αλλά και τον κόσμο να αντιμετωπίσει τις τέσσερις μεγάλες προκλήσεις της παγκοσμιοποίησης: τη χρηματοοικονομική αστάθεια, την υποβάθμιση του περιβάλλοντος, την τρομοκρατία και τη συνεχώς αυξανόμενη φτώχεια (Brown 2009).

Η πρόκληση για τα πανεπιστήμια είναι πλέον μεγαλύτερη.

Ένα νέο πανεπιστήμιο για την υπέρβαση της κρίσης

Οι νέοι όροι της διεθνοποιημένης οικονομίας και κοινωνίας δεν προκαλούν κατ' ανάγκη απαισιοδοξία. Η προσεκτική εξέταση των δεδομένων προσφέρει νέες δυνατότητες αξιοποίησης των προκλήσεων:

Πρώτον, η αύξηση του εισοδήματος θα συνεχίσει να αποτελεί θετική συνάρτηση του βαθμού εκπαίδευσης του εργατικού δυναμικού και ο αριθμός των φοιτητών θα αυξάνεται. Κατά τη δεκαετία του 1990, ο αριθμός των φοιτητών σημείωσε, κατά μέσο όρο, ετήσια αύξηση 3,9%, με ρυθμούς υψηλότερους στις αναπτυσ-

όμενες χώρες απ' ό,τι στον αναπτυγμένο κόσμο. Τα τελευταία χρόνια, το σύνολο των εγγραφών στα πανεπιστήμια, σε διεθνές επίπεδο, παρουσίασε αύξηση κατά 50%, ενώ στις χώρες του Ειρηνικού, όπου κατοικεί το 60% του παγκοσμίου πληθυσμού, ο αριθμός των εγγραφών αυξήθηκε από 22 εκατομμύρια το 1999, σε 44 εκατομμύρια το 2006. Στις χώρες της Λατινικής Αμερικής και της Καραϊβικής, η αντίστοιχη αύξηση είναι από 10 σε 16 εκατομμύρια! Σήμερα, ο αριθμός των φοιτητών, παγκοσμίως, υπολογίζεται σε 110 εκατομμύρια άτομα. Αν θεωρήσουμε, με συντηρητική εκτίμηση, ότι το μέσο ετήσιο κόστος των διδάκτρων είναι 5.000 δολάρια ΗΠΑ, τότε ο τζίρος του κλάδου ανέρχεται σε 550 δισεκατομμύρια δολάρια ετησίως, δηλαδή περίπου το ΑΕΠ της Ινδίας! Οι προβλέψεις δείχνουν ότι η αύξηση των εγγραφών θα ακολουθήσει τη δημογραφική αύξηση και το εισόδημα των αποφοίτων πανεπιστημίων θα συνεχίσει να ξεπερνά το αντίστοιχο εισόδημα όσων δεν έχουν σπουδάσει (Gerald & Hussar 2000).

Δεύτερον, οι μεταναστευτικές πιέσεις, σε συνδυασμό με την αυξημένη κινητικότητα των φοιτητών –αναμένεται τριπλασιασμός, μετά το 2025– θα επιβαρύνουν περαιτέρω τις εκπαιδευτικές ανισότητες μεταξύ περιφερειών και κοινωνικών ομάδων και θα προβάλουν, έντονα πλέον, το αίτημα για ευκολότερη πρόσβαση στα προγράμματα σπουδών των πανεπιστημιακών, με σεβασμό στις πολιτιστικές και γλωσσικές ιδιαιτερότητες των φοιτητών. Το σύγχρονο πανεπιστήμιο πρέπει να ανταποκριθεί σε μια πιο σύνθετη πρόκληση των καιρών απ' ό,τι στο παρελθόν και να ικανοποιήσει τη μεγάλη ζήτηση για πανεπιστημιακές σπουδές, με ταυτόχρονη διασφάλιση της ισότητας των εκπαιδευτικών ευκαιριών, αλλά και της ποιότητας σπουδών.

Τρίτον, η λειτουργία του πανεπιστημίου δεν είναι ανεξάρτητη από τις υπόλοιπες βαθμίδες της εκπαίδευσης. Οι διασυνδέσεις είναι προφανείς κυρίως στις αναπτυσσόμενες οικονομίες: ένα παιδί στην υποσαχάρια Αφρική έχει λιγότερες ελπίδες να τελειώσει το σχολείο απ' όσες έχει ένας ευρωπαίος μαθητής να εισαχθεί στο πανεπιστήμιο. Παγκοσμίως, 75 εκατομμύρια παιδιά δεν φοιτούν σε σχολείο και ένας στους έξι ενήλικες δεν γνωρίζει ανάγνωση, δηλαδή περίπου 776 εκατομμύρια άνθρωποι! Πρόκειται για εκπαιδευτικό έλλειμμα που προκαλεί κοινωνικά προβλήματα και οικονομικές ανισότητες –σαθρό και επικίνδυνο έδαφος για τη θεμελίωση μιας υγιούς, δημοκρατικής και ευημερούσας κοινωνίας. Στη Βραζιλία και το Μεξικό λειτουργούν πολύ καλά πανεπιστήμια, τα ποσοστά αναλφαβητισμού όμως καλπάζουν. Η βελτίωση των όρων πρόσβασης στο πανεπιστήμιο σημαίνει αναγκαστικά ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής, δηλαδή δημοκρατία. Το νόημα της παιδείας είναι συνυφασμένο με εκείνο της δημοκρατίας.

Τέταρτον, η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, η τεχνολογική πρόοδος και η ενίσχυση της ζήτησης για αξιόπιστη πανεπιστημιακή εκπαίδευση θα επιτείνουν

την αναγκαιότητα διαφοροποίησης των εκπαιδευτικών υπηρεσιών. Δημιουργούνται ολοένα και πιο σύνθετα και ανταγωνιστικά εκπαιδευτικά συστήματα και, σε συνδυασμό με τη λειτουργία πλήθους εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, παρέχουν πλέον διαφοροποιημένες προσεγγίσεις εκπαίδευσης. Σε αυτό το μεταβαλλόμενο περιβάλλον, μοναδικό όπλο είναι η διασφάλιση της ποιότητας και η διεθνής συνεργασία για την προστασία των φοιτητών από παραπλανητικές ενέργειες εκπαιδευτικών φορέων και αθέμιτη ανταγωνιστική συμπεριφορά. Η διασφάλιση της ποιότητας της παρεχόμενης εκπαίδευσης αποτελεί όχι μόνον απαραίτητο όρο καλής λειτουργίας της οικονομίας αλλά και συστατικό στοιχείο της βελτίωσης της παραγωγικότητας.

Πέμπτον, στην εποχή μας, ολοένα και ενισχύονται οι πρωτοβουλίες για την δημιουργία δικτύων συνεργασίας στην επιστημονική έρευνα και τη διάχυση της γνώσης. Ο στόχος είναι ένας: ενίσχυση του παραγωγικού συντελεστή 'γνώση' σε περιφερειακό επίπεδο και μέσω της κινητικότητας και επικοινωνίας μεταξύ φοιτητών, επιστημόνων και ερευνητών. Το ευρωπαϊκό παράδειγμα της Μπολόνια είναι χαρακτηριστικό και έχει ήδη εμπνεύσει τη διαδικασία περιφερειακής συνεργασίας στις χώρες της Λατινικής Αμερικής και Καραϊβικής, ενώ οι ασιατικές χώρες διαθέτουν μεγάλη εμπειρία στη διαπανεπιστημιακή συνεργασία και, κυρίως, στις συμπράξεις δράσεων κοινωνικού χαρακτήρα.

Έκτον, το αίτημα της δια βίου εκπαίδευσης αναδεικνύεται σε βασικό όρο περαιτέρω ανάπτυξης τόσο των σύγχρονων κοινωνιών που διαθέτουν υψηλό απόθεμα γνώσεων όσο και των αναπτυσσομένων οικονομιών. Σε περιβάλλον ταχύτατης τεχνολογικής προόδου και αναδιάρθρωσης της οικονομικής δραστηριότητας, το φαινόμενο της 'ανεργίας τριβής' (ανεργία από την απόλυση μέχρι την εξασφάλιση επόμενης εργασίας) ή, κυρίως, της διαρθρωτικής ανεργίας επιδρά σε κάθε επίπεδο λήψης αποφάσεων. Συνεπώς, η ταχύτητα αλλαγής εργασίας εξαρτάται από το επίπεδο των γνώσεων και των ικανοτήτων προσαρμογής των εργαζομένων. Οποσδήποτε, ακόμη και σε εξαιρετικές περιπτώσεις, η αλλαγή εργασίας συνεπάγεται κόστος που συνδέεται με την πληροφόρηση, την εξεύρεση εργασίας, την απόκτηση δεξιοτήτων, την προσαρμογή στο νέο περιβάλλον και, κυρίως, με τον χρόνο. Κόστος που επιφέρει, μεταξύ άλλων, και ψυχολογικό άγχος. Οι βασικές ικανότητες προφορικής και γραπτής επικοινωνίας επιτρέπουν ευχέρεια πρόσβασης σε νέες δεξιότητες και η πορεία για την απόκτησή τους διέρχεται μέσα από το εκπαιδευτικό σύστημα: από την πρωτοβάθμια εκπαίδευση μέχρι τις μεταπτυχιακές σπουδές και την επιστημονική έρευνα.

Έβδομον, η τεχνολογική πρόοδος αγγίζει πλέον κάθε στάδιο της εκπαιδευτικής διαδικασίας, αφού διαμορφώνει συνεχώς τη μορφή, τη φύση και το επίπεδο πολυπλοκότητας της οικονομικής διαδικασίας και απαιτεί ταχύτερη προσαρμογή

Σημειώσεις

1. Με σημαντικότερους τον φιλόλογο Justus Lipsius, τον νομικό, θεολόγο και διπλωμάτη Hugo Grotius, συγγραφέα του γνωστού έργου *De Jure Belli et Pacis*, τον σοφό γλωσσολογικό φιλόλογο Joseph Justus Scaliger και τον Willem Jacob van 's Gravesande, καθηγητή μαθηματικών και αστρονομίας ο οποίος είχε διασώσει το κύρος της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης από τις θεολογικές επιθέσεις της ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας.

2. Η ίδρυση των πρώτων βοτανικών κήπων χρονολογείται από το 1544 στα Πανεπιστήμια της Πάδουας και της Πίζας, ακολούθησε το Πανεπιστήμιο της Μπολόνια το 1567, της Λειψίας το 1580, του Λέιντεν το 1587, της Βασιλείας το 1588 και της Χαϊδελβέργης το 1593.

3. Δισεκατομμύρια άνθρωποι στις αναπτυσσόμενες χώρες δεν έχουν πρόσβαση σε υπηρεσίες που απαιτούν ενέργεια, ενώ όσοι έχουν πληρώνουν τελικώς υψηλότερες τιμές. Νοικοκυριά, περίπου 2,4 δισεκατομμυρίων ανθρώπων συνεχίζουν μαγειρεύουν και να θερμαίνονται με παραδοσιακά καύσιμα, μεταξύ των οποίων 89% του πληθυσμού των χωρών της υποσαχάριας Αφρικής, ενώ 1,6 δισεκατομμύρια άτομα δεν έχουν ηλεκτρισμό! (Modi et al 2005). Σύμφωνα με Έκθεση της Διεθνούς Οργάνωσης Ενέργειας, το 2030, η συνολική ενεργειακή ζήτηση θα αυξηθεί κατά 45% (International Energy Agency 2008).

4. Το 2007, η αύξηση της τιμής των τροφίμων οδήγησε στη φτώχεια περίπου 155 εκατομμύρια άτομα (World Bank 2009).

5. Συρρίκνωση της οικονομικής μεγέθυνσης κατά 1% στις αναπτυσσόμενες χώρες καταδικάζει επιπλέον 20 εκατομμύρια ανθρώπους σε φτώχεια (World Bank 2008).

6. Υπολογίζεται ότι, το 2030, η εκπομπή διοξειδίου του άνθρακα και των υπολοίπων αερίων που είναι υπεύθυνα για το φαινόμενο του θερμοκηπίου θα αυξηθεί κατά 45%, σε 41 γιγατόνους (Gt), με προέλευση κατά 30%, την Κίνα, την Ινδία και τις χώρες της Μέσης Ανατολής (International Energy Agency 2008).

7. Παρόμοιες προτάσεις έχουν υποβληθεί και για τα ρωσικά πανεπιστήμια, βλ. Kazakova & Atoyan 2006.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Anderson, M.S. (1961). *Europe in the Eighteenth Century, 1713-1783*, N.Y.: Rinehart & Winston.
- Ashby, E. (1967). 'On Universities and the Scientific Revolution' στο Halsey, A.H., Floud, J. & Anderson, C.A. (επιμ.), *Education, Economy and Society*, London: Collier-Macmillan Ltd.
- Barker, B. & Boden, R. (1973). *Railway mania*, Longman.
- Becher T. (1989). *Academic Tribes & Territories*, Society for Research into Higher Education, Open University Press.
- Berghoff, H. (1990). 'Public Schools and the Decline of the British Economy, 1870-1914', *Past and Present*, 129: 148-167.

- Bowen, W.G. (1979). *Report of the President*, Princeton: Princeton University.
- Brown, G. (2009). Δηλώσεις, κείμενο αναρτημένο στην ιστοσελίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης: http://www.europarl.europa.eu/news/expert/infopress_page/008-52330-082-03-13-901-20090323IPR52329-23-03-2009-2009-true/default_en.htm, 23 Μαρτίου.
- Bruner, R.F. & Carr, S.D. (2007). *The Panic of 1907: Lessons Learned from the Market's Perfect Storm*, Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons.
- Cardwell, D. (1994). *The Norton History of Technology*, New York: Norton.
- Γέμτος, Π.Α. (2008). 'Παιδεία για μια ανοικτή κοινωνία', *Επιστήμη και Κοινωνία*, 19: 277-295.
- Γέμτος, Π.Α. (2008). 'Αρχαιοελληνική κοινωνική σκέψη και σύγχρονες κοινωνικές επιστήμες», *Dike International*, 4, Δ39: 339-350.
- Γέμτος, Π.Α. (2004). *Μεθοδολογία των Κοινωνικών Επιστημών*, Δ' διευρυμένη έκδοση, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Γέμτος, Π.Α. (2001). *Οικονομία και Δίκαιο. Οικονομική ανάλυση βασικών θεσμών του ιδιωτικού Δικαίου*, τόμος Β', Αθήνα: Σάκκουλας.
- Γέμτος, Π.Α. (1988). 'Μεθοδολογικά προγράμματα στην Οικονομική και τη Νομική και το πρόβλημα της διεπιστημονικής τους συνεργασίας', ΝοΒ 36: 1192.
- Charle, Ch. (1992). 'Patterns', στο W. Rüegg, *A History of the University in Europe*, τόμος III, Cambridge University Press.
- Clark, B.R. (1972). 'The organizational saga in higher education', *Administrative Science Quarterly*, 17 (2):178-184.
- Cmnd. 9524 Green Paper (1985). *The development of higher education into the 1990s*. London: Her Majesty's Stationery Office, annex B, paragraph B12.
- Crombie, A.C. & Hoskin, M.I (1970). 'The Scientific Movement and its influence, 1610-1650', *New Cambridge Modern History*, 4: 43-44.
- Edgerton, D. (1996). *Science, Technology and the British Industrial 'Decline' 1870-1970*, Cambridge University Press.
- European Universities (2009). *Association Newsletter*.
- Galbraith, J.K. (1990). *A Short History of Financial Euphoria*, New York: Penguin Books.
- Garber, P.M. (1989). 'Tulipmania', *Journal of Political Economy*, 97 (3): 535-560.
- Gerald, D.E. & Hussar, W.J. (2000). *Projections of Education Statistics to 2010*, Washington DC: National Center for Education Statistics (ED).
- Goldgar, A. (2007). *Tulipmania: Money, Honor, and Knowledge in the Dutch Golden Age*, Chicago: University of Chicago Press.
- Harvard Report (2009). *Investing in Innovation. Harvard University's Impact on the Economy of the Boston Area*, Harvard University.
- International Energy Agency (2008). *World Energy Outlook 2008*.

- International Labour Organization (2009). *Global Employment Trends January 2009*, Geneva: International Institute of Labour Studies, ILO.
- Juriaanse, M.W. (1965). *The Founding of Leyden University*, Leiden.
- Kazakova, N. & Atoyan, V. (2006). 'The role of universities in the development of innovation systems', *International Journal of Foresight and Innovation Policy*, 2, 2: 199-213.
- Kindleberger, C.P. (1984). *A Financial History of Western Europe*, London: George Allen and Unwin.
- Kindleberger, C.P. (1990). *Historical Economics: Art or Science?* University of California Press.
- Landes, D.S. (1969/1972). *The Unbound Prometheus: Technical Change and Industrial Development in Western Europe from 1750 to Present*, Cambridge University Press.
- Lambert, R. & Butler, N. (2006). *The Future of European Universities. Renaissance or Decay?*, London: Centre for European Reform.
- Malkiel, B. G. (2007). *A Random Walk Down Wall Street* (9η έκδ.), New York: W. W. Norton.
- Marris, R. (1984). 'The great British university miracle', *The Times Higher Education Supplement*, 6 Απριλίου, 14-15.
- Modi, V., S. McDade, D. Lallement & J. Saghir (2005). *Energy Services for the Millennium Development Goals*, IBRD, The World Bank, and the UNDP: Washington DC and New York.
- Moggridge, D.E. (1992). *Maynard Keynes: An Economist's Biography*, London: Routledge.
- Morris, R.B. (1987). *The forging of the Union, 1781-1789*, New York: Harper & Row.
- Ostreich, G. (1956). 'Justus Lipsius als Theoretiker des neuzeitlichen Machstaates', *Historische Zeitschrift*, 181.
- Parkes, Ed. (1983). *Address to the Committee of Vice-Chancellors and Principals*, 28 Σεπτεμβρίου, London: Committee of Vice-Chancellors and Principals of the Universities of the United Kingdom.
- Παπαστάμου, Α. (2009) *Ο Προμηθέας εκπαιδεύεται*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Perkin, H. (1984). 'The Historical Perspective' στο Clark, B.R. (επιμ.), *Perspectives on Higher Education*, Berkeley: University of California Press.
- Pierson, G.W. (1988). *The Founding of Yale: The Legend of the Forty Folios*, New Haven: Yale University Press.
- Popper, K. (1976/1992). *Unended Quest: An Intellectual Autobiography*, London: Fontana and Routledge.
- Porter, M. (1980). *Competitive Strategy*, N.Y.: Free Press.
- Porter, M. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*, New York: Free Press.
- Porter, R. (1996). 'The Scientific Revolution and Universities' στο H. de Ridder-Symoens, *A History of the University in Europe*, τόμος 2, *Universities in Early Modern Europe (1500-1800)*, Cambridge: University Press.

- Παργιωτάκης, Ι. (2004). 'Το πανεπιστήμιο των αξιών: η πρόταση και η κληρονομιά του Wilhelm von Humboldt και η θέση της στον σύγχρονο κόσμο', *Επιστήμη και Κοινωνία* 13: 1-17.
- Pyenson, L. & Pyenson-Sheets, S. (1999). *Servants of Nature. A History of Scientific Institutions, Enterprises and Sensibilities*, London: Fontana Press.
- Rhoades, G. (1995). 'Rethinking restructuring universities', *Journal of Higher Education Management*, 10, 2: 17-30.
- Shiller, R. J. (2005) *Irrational Exuberance*, 2^η έκδ., Princeton: Princeton University Press.
- Silverman, D. (1970). *The theory of organizations*, London: Heinemann.
- Stern, N. (2007). *The Economics of Climate Change–The Stern Review*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Story, R. (1980). *The Forging of an Aristocracy: Harvard and the Boston Upper Class, 1800-1870*, Wesleyan University Press.
- Sukhdev, P. (2008). *The Economics of Ecosystems and Biodiversity: An Interim Report*, Brussels: European Communities.
- Swann, J. (1998). 'What doesn't happen in teaching and learning?', *Oxford Review of Education*, 24, 2: 211-223.
- The Harvard Crimson* (2009). Εφημερίδα του πανεπιστημίου Harvard.
- Thomas, A. & Taylor, Er. (1974). *The organization of the outside world*, Open University Systems Management course, unit 6, Milton Keynes: The Open University Press.
- Ward, W.R. (1965). *Victorian Oxford*, London: Frank Cass.
- World Bank (2008). 'Global Financial Crisis and Implications for Developing Countries', ανακοίνωση στη Σύνοδο των υπουργών Οικονομικών G-20 στο São Paulo, 8 Νοεμβρίου.
- World Bank (2009). *Global Economic Prospects 2009. Commodities at the Crossroads*, The World Bank, Washington DC.
- Wrigley, J. (1986). 'Technical Education and Industry in the Nineteenth Century', στο Elbaum, B. & Lazonick, W. (επιμ.), *The Decline of the British Economy*, Clarendon Press.

